

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.173.8>

Data przesłania artykułu: 30.08.2019

Data akceptacji artykułu: 5.12.2019

GRZEGORZ CZERWIŃSKI

Uniwersytet w Białymstoku, Polska

Pamięć społeczna a „rekonstrukcja historyczna” w reportażach książkowych Walerija Paniuszkina

Niniejszy artykuł dotyczy literackich sposobów wykorzystywania problematyki związanej z pamięcią indywidualną i pamięcią zbiorową do tworzenia reportażowej narracji perswazyjnej opartej na działaniu do pewnego stopnia przypominającym rekonstrukcję historyczną¹. Materiałem badawczym jest literacki reportaż książkowy Walerija Paniuszkina pod tytułem *Восстание потребителей*² (2011). Przedmiotem analizy są, po pierwsze, stosowane przez Paniuszkina strategie pisarskie, organizujące w określony sposób narrację dotyczącą historii Związku Radzieckiego i Rosji, a po drugie, rozwijana sukcesywnie w całej książce — misternie skonstruowana, o charakterze niemalże parabolicznym — paralela między konsumeryzmem a świadomością obywatelską. W pierwszym przypadku chodzi o wskazanie i opisanie zabiegów artystycznych mających na celu przewartościowywanie zapisanych w pamięci zbiorowej Rosjan negatywnych wyobrażeń na temat sytuacji społeczno-politycznej w czasach pierestrojki i tuż po rozpadzie ZSRR. Za wspomnianą paralelę kryje się bowiem publicystyczne stanowisko opozycyjnego dziennikarza, dotyczące jednego z możliwych kierunków dalszego rozwoju ustroju politycznego w Rosji.

---

¹ W rozumieniu zawartym w pracy P. Connerton, *Jak społeczeństwa pamiętają*, przeł. i wstęp M. Napiórkowski, Warszawa 2012, s. 50–63.

² Cyt. za: В. Панюшкин, *Восстание потребителей*, Москва 2011. Numery stron oznaczam w tekście głównym po cytacie.

Pamięć a narracja reportażowa. Dziennikarz jako historyk

Książka Paniuszkina podejmuje problem pamięci zbiorowej Rosjan. Chociaż głównym tematem opowieści są dzieje rosyjskiego konsumeryzmu, pisarz cały czas porusza się w obszarach problemowych związanych z kolektywną pamięcią dotyczącą okresu pierestrojki i lat dziewięćdziesiątych. Następuje więc przejście od tradycyjnego zadania reportażu, jakim było relacjonowanie wydarzeń bieżących, najlepiej z miejsca, w których się one rozgrywają (lub dopiero co się rozgrywały), do optyki analitycznej i uogólniającej, sięgającej jednocześnie do historycznej genezy zjawisk współczesnych.

Temat reportażu jako rodzaju nowej historiografii podjął Marcin Kula. Badacz różnicuje reportaże o tematyce współczesnej, w które wpleciona jest historyczna analiza genezy opisywanego zjawiska, oraz utwory o charakterze *stricte* historycznym, dotyczące zjawisk minionych³. Konfrontując ponadto studia historyków i historyczne piarstwo reportażystów, Kula zauważa, że „dziennikarze odważniej niż większość historyków doprowadzają swoje teksty aż do dziś”⁴.

Восстание непобедимей należałoby umiejscowić gdzieś między dwoma wskazanymi przez Kulę biegunami, a jednocześnie jako reportaż analizujący historię w długim trwaniu. Tekst Paniuszkina omawia narodziny ruchu konsumenci-kiego jednocześnie jako fenomen historyczny i źródło zjawisk współczesnych; bada także echa społeczne dawnych wydarzeń i — co ciekawe — na podstawie analizy faktów historycznych kreśli również prognozy na przyszłość (w czym, z innej strony, obserwować można zwrot ku poetyce analiz politologicznych⁵). Rosyjski pisarz bliższy jest przy tym nowoczesnej *oral history* niż historiografii opartej na badaniu źródeł pisanych. Ponadto, preferując „historiografię jednostki” i „historiografię detalu”, rekonstruuje na podstawie świadectw swoich informatorów (ich wspomnień) oraz analizy przedmiotów pochodzących z badanej epoki nie tylko klasyczną triadę historyków (geneza — przebieg — skutki), ale też atmosferę minionych czasów⁶.

Pierestrojka i lata dziewięćdziesiąte inaczej, czyli poszukiwanie nowego mitu otwarcia

Łatwo się przekonać, że pisarz sięga po narrację quasi-historyczną nieprzypadkowo. Paul Connerton pisał, że „obrazy przeszłości często legitymizują współ-

³ M. Kula, *Reportaż historyczny jako rodzaj współczesnej historiografii*, [w:] *Historia w kulturze współczesnej. Niekonwencjonalne podejścia do przeszłości*, red. P. Witek, M. Mazur, E. Sołska, Tczew 2011, s. 297–311.

⁴ *Ibidem*, s. 302.

⁵ Uwagi dotyczące konstruowania ekspertyzy politologicznej por. A. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2004, s. 170.

⁶ Por. M. Kula, *Reportaż historyczny...*, s. 301–307.

czesny porządek społeczny”⁷. Przyjęcie przez członków danej społeczności podzielanej w jej ramach pamięci jest, według badacza, niepisana zasada funkcjonowania jakiegokolwiek porządku społecznego⁸. Reportażysta zdaje się wychodzić z podobnych pozycji. Nakierowanie uwagi na wydarzenia minione staje się w jego dziele próbą dotarcia do źródeł, do początku, do momentu narodzin nowej, porażdziej Rosji. Jednocześnie chodzi o wskazanie momentu historycznego, którego określona i jednostronna interpretacja legła u podstaw legitymizacji obecnego porządku społecznego w Rosji. Ponadto wybierając jako temat czasy pierestrojki i opisując je w innym porządku ideowym, niż robi to oficjalna historiografia rosyjska, Paniuszkin kreuje jak gdyby nowy rosyjski „mit historycznego otwarcia”⁹. Jego zadaniem wydaje się przewartościowanie sposobów obecności przeszłości w terażniejszości¹⁰. Należy pamiętać, że lata dziewięćdziesiąte w Rosji są rodzajem kolektywnej traumy, czymś, co społeczeństwo rosyjskie chce zapomnieć¹¹. Dlatego też zmiana narracji o tym okresie wymaga nowego symbolicznego początku — rewolucji pojęciowej i przewyciężenia problemu zapominania, a także — na poziomie struktury dzieła literackiego — powołania do życia katalogu nowych bohaterów, którzy mieli swój udział w przemianach ustrojowych, a dotąd nie znaleźli należnego miejsca na kartach oficjalnej historiografii.

Punktem wyjścia swojej opowieści o walce o jakość towarów i usług w ostatnich latach istnienia ZSRR czyni pisarz tezę, że bodźcem do reform ustrojowych w tamtym czasie oraz we wczesnych latach dziewięćdziesiątych były nie dążenia demokratyczne, lecz konsumenckie.

Jest to teza przewrotna i rewolucyjna zarazem, bo demitologizując ideę demokracji (demokracja jako idea), teże demokrację czyni nie politycznym czy filozoficznym fenomenem, lecz dobrem konsumpcyjnym. Tym samym idea, z którą dziś tradycyjnie utożsamia się niewielki procent społeczeństwa rosyjskiego, powinna stać się, paradoksalnie, dobrem powszechnym, pożądanym nie tylko przez liberalną opozycję, lecz także przez stronników obecnego reżimu.

Wobec pamięci zbiorowej. Paniuszkińska teoria rekonstrukcji historycznej

W wypowiedziach dotyczących ostatnich lat istnienia ZSRR i pierwszej dekady po jego rozpadzie przywykło się akcentować negatywne aspekty życia społeczno-politycznego tych czasów. Przekonanie takie znajduje potwierdzenie w dyskursie politycznym i oficjalnej historiografii. Obiegowym pojęciem stała się nazwa „лихие девяностые”, zawierająca w sobie jednostronny ładunek semantyczny o nasechowaniu negatywnym.

⁷ P. Connerton, *Jak społeczeństwa pamiętają...*, s. 34.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Por. *ibidem*, s. 40.

¹⁰ Por. P. Ricoeur, *Pamięć, historia, zapomnienie*, przeł. J. Margański, Kraków 2007, s. 56–67.

¹¹ Na temat strauumatyzowanej pamięci zbiorowej zob. *ibidem*, s. 586–590.

U podstaw opowieści Paniuszkina o sukcesach rosyjskiego ruchu konsumenckiego i ogromnej ewolucji, jaka dokonała się w mentalności byłych obywateli państwa totalitarnego w odniesieniu do wymagań stawianych nabywanym przez nich towarom i usługom, wydaje się leżeć przekonanie, że Rosjanom odebrana została pamięć o rzeczywistych konsekwencjach politycznych, społecznych i ekonomicznych pierestrojki. Jak przekonujemy się podczas lektury reportażu, w przeciwieństwie do niektórych publicystów o liberalnej orientacji, nie idealizuje on tamtego okresu, nie nazywa go w żadnym wypadku „świętym”. Paniuszkina wykracza w tym aspekcie poza publicystykę i charakterystyczny dla tego typu wypowiedzi spór ideowy. Rekonstrukcja historyczna — która w swej istocie nie jest zależna od pamięci społecznej, a przy tym „jest wciąż niezbędna, nawet jeśli pamięć społeczna przechowuje bezpośrednie świadectwo wydarzenia”¹² — w reportażu *Восстание потребителей* polega na czymś więcej niż na odczernianiu pamięci o wybranym okresie dziejów najnowszych. Chodzi raczej o kształtowanie pamięci, która stanęłaby do walki przeciw wymuszonemu zapomnieniu¹³. I w tym aspekcie Paniuszkin zaczyna postępować bardziej jak historyk niż dziennikarz, to znaczy podejmuje się wnioskowania na podstawie śladów przeszłości (dowodów), podważając jednocześnie (w aspekcie poznawczym) sądy swoich informatorów — bezpośrednich świadków wydarzeń, lecz jednocześnie nosicieli określonej pamięci kolektywnej.

W centrum zainteresowania reportażysty-historyka znalazły się działania aktywistów ruchu konsumenckiego. Oprócz tego pisarz przywołuje też inne zdobycze czasów popierestrojkowych. Wskazuje na swobodę wypowiedzi i całkowitą wolność środków masowego przekazu. Autor podkreśla, że dziennikarstwo było wtedy niezależne i od władz państwowych, i od wszelkiego rodzaju grup lobbingsowych, biznesu, oligarchów czy nawet właścicieli nowo powstających koncernów medialnych. Poza tym prasa, radio i telewizja były — na starych, ustanowionych w czasach radzieckich, zasadach — dotowane przez państwo, co dawało im jeszcze więcej swobody, gdyż nie musiały liczyć się z opiniami reklamodawców, finansujących mass media w krajach zachodnich.

Inną cechą charakterystyczną dla lat dziewięćdziesiątych zdaniem reportażysty był opiniotwórczy wpływ inteligencji na życie społeczne i polityczne. Związany z tym był transfer postaw i idei, których nośnikiem była inteligencja (krytyczny sposób myślenia, rozwinięta refleksja społeczna, etyka, altruizm), na szerokie masy społeczeństwa.

Paniuszkin, dokonując własnej, swoiście rozumianej, rekonstrukcji historycznej, przywołuje nie tylko zdobycze demokratyczne, które tworzą wartość z perspektywy liberalnej inteligencji. Autor stara się odtworzyć całokształt doświadczenia społecznego tamtych lat.

¹² P. Connerton, *Jak społeczeństwa pamiętają...*, s. 51–52.

¹³ Por. *ibidem*, s. 52–53.

Zbiór tego typu informacji ukazuje lata dziewięćdziesiąte nie tylko jako czas biedy, głodu i przemocy, ale też jako okres budowy wolnego społeczeństwa i demokratycznego państwa, a przede wszystkim jako czas nieograniczonych szans i możliwości. Jest to zatem czas historycznego otwarcia, lata kreacji, w których z chaosu pozostawionego w spadku po epoce Breżniewa, Czernienki i Andropowa wyłania się kosmos. Paniuszkin chce pokazać, że to właśnie wtedy rodzi się nowy ład społeczny. Dokonywana przez dziennikarza rekonstrukcja historyczna nie próbuje jednak zastępować zafałszowanej pamięci społecznej. Działanie reportażysty ma na celu, po pierwsze, jak już pisałem, zapobiec wymuszonemu zapomnieniu, a po drugie, nadać określony kształt pamięci zbiorowej¹⁴, która mogłaby w konsekwencji posłużyć do ukonstytuowania się nowej tożsamości obywatelskiej.

Wtedy się udało. Aksjomaty nowej tożsamości obywatelskiej

Nadawanie sensu współczesnym działaniom na rzecz społeczeństwa demokratycznego, a więc działaniom, które wydają się na rosyjskim gruncie nieefektywne i pozbawione głębszego sensu, odbywa się na zasadzie porównania ich z pierwszymi krokami moskiewskich konsumerystów. Paniuszkin zdaje się opierać na przekonaniu, że umysł ludzki osadza swoje postrzeganie na zasadzie paraleli. Taki pogląd jest zgodny z tym, co pisał Paul Connerton:

Na głębszym poziomie jest tak, że we wszystkich formach doświadczenia opieramy się zawsze na konkretnych doświadczeniach z wcześniejszych okoliczności, co stanowi warunek zrozumiałości [...]. Postrzegać przedmiot lub działanie jako takie oznacza umieścić je w obrębie systemu oczekiwań¹⁵.

Paradoks epoki pierestrojki, jak stara się nas przekonać reportażysta, polegał na tym, że prawa konsumenta rodziły się, gdy nie było czego konsumować — już od czasów zastoju półki w rosyjskich sklepach świeciły pustkami, a pracownicy, zamiast wytwarzać dobra, które mogłyby trafiać następnie na rynek, średnio trzy godziny dziennie spędzali w kolejkach [zob. s. 21].

W konsekwencji sytuacji odziedziczonej przez system państwowy po epoce zastoju organizacja Aleksandra Auzana (głównego bohatera utworu) zajmowała się nie obroną praw konsumentów, którzy nie mieli czego w schyłkowym okresie istnienia ZSRR konsumować, lecz pokazywaniem na poszczególnych przykładach, jak taka ochrona mogłaby wyglądać [zob. s. 81]. A zatem świadomość postaw demokratycznych — stara się tym samym przekonać czytelników Paniuszkin — też może się rozwijać w warunkach rządów autorytarnych. Działacze na rzecz społeczeństwa obywatelskiego walczą teraz nie o lepsze działanie organizmu państwowego, lecz pokazują, jak taką walkę można by prowadzić.

¹⁴ Por. *ibidem*, s. 52.

¹⁵ *Ibidem*, s. 39.

Zauważmy jeszcze jedną paralełę. Jak kiedyś nikt nie wierzył w powodzenie walki o prawa konsumenta, tak i teraz większość społeczeństwa rosyjskiego jest sceptyczna wobec akcji opozycyjnych. Paniuszkina pokazuje w swojej rekonstrukcji historycznej, że wtedy się udało osiągnąć zamierzony cel, a wnioskowanie na zasadzie analogii powinno nam uzmysłowić, że wcześniej czy później w aspekcie politycznym też się uda zrealizować postulaty opozycji demokratycznej.

Reportażysta rekonstruuje to, jak w epoce całkowitego deficytu powstaje projekt ustawy o prawach konsumentów¹⁶. Jest on rezultatem fundamentalnych zmian wprowadzonych przez Auzana i jego ludzi do pierwotnego projektu ustawy o jakości towarów. Nowy dokument zawierał w sobie zapis gwarancji prawa do informacji, do bezpieczeństwa, do wyboru, do bycia wysłuchanym, do rekompensaty poniesionych strat itp. W istocie w kraju, w którym, jak się wydawało, należałoby najpierw zadbać o jakość sprzedawanych produktów (na przykład wspomnianych przez Paniuszkina pasztecików i perfum), powstaje dokument w swojej istocie noszący cechy deklaracji demokratycznej, którego podstawą ideową było przemówienie prezydenta Stanów Zjednoczonych Johna Kennedy’ego, wygłoszone w Kongresie USA 15 marca 1961 roku [zob. s. 48–50]. A zatem prawodawstwo wyprzedziło w tym aspekcie rozwój społeczny — ustawa stworzona została z myślą o przyszłości.

Desakralizacja władzy. Od paraleli do paraboli

Przyjrzyjmy się jeszcze konstrukcji omawianego utworu. Jego akcja rozpięta została między symboliczną sceną oczekiwania w kolejce po bożonarodzeniową choinkę, w której stał w 1982 roku Aleksandr Auzan, i wywiadem przeprowadzonym przez Paniuszkina z tym bohaterem w końcowym okresie pracy nad książką. W pierwszej scenie opisana zostaje z perspektywy Auzana istota kolejki i jej rola w przemianach politycznych i społeczno-ekonomicznych w ostatnich latach istnienia ZSRR, a także okoliczności narodzin idei konsumeryzmu. W scenie ostatniej, w której ujawnia się po raz pierwszy narrator-Paniuszkina w roli jednego z bohaterów, teza o związku konsumeryzmu i demokracji wypowiedziana zostaje wprost. Aby uchwycić jednak perswazyjność omawianego reportażu na wszystkich możliwych poziomach, a także docenić misterną strukturę kompozycyjną tej książki, należy przeanalizować sposób budowy wpisanej w tekst paraleli-paraboli.

Pierwszym elementem omawianej tutaj paraleli ideowej jest porównanie kolejki do społeczeństwa. W tym zestawieniu kolejka odgrywa rolę *pars pro toto* zbiorowości rosyjskiej i tym samym prawa rządzące tłumem oczekującym po niedostępnym powszechnie towar zostają przetransponowane na cały kraj.

Następnie główna teza utworu (a więc związek konsumeryzmu i polityki) zaczyna być rozwijana czy raczej — uszczegółowiana. Narrator przytacza raz po raz nowe przykłady i argumenty mające zaświadczyć, że polityka jest w dużej

¹⁶ Закон РФ от 7 февраля 1992 года № 2300-I „О защите прав потребителей”.

mierze sterowana postawami konsumentkimi. Przytaczane są stanowiska Auzana i innych bohaterów, a także opinie samego narratora. Najciekawsze jest jednak to, że każda kolejna nowa informacja dotycząca konsumeryzmu odnosi się także do problemu podnoszenia jakości polityki w państwie. W taki sposób książka Paniuszkina daje się czytać na dwóch poziomach jednocześnie. W sensie dosłownym utwór opowiada o walce o prawa konsumentów. W sensie metaforycznym — o kształtowaniu się społeczeństwa obywatelskiego i państwa prawa.

Jednym z ważniejszych motywów, które wpływają na swoiste uszczegółowienie paraleli kompozycyjnej, jest wskazywana już ustawa o jakości towarów i usług, która nie tylko zmieniła się w ustawę o prawach konsumenta, lecz w rzeczywistości stała się też gwarantem praw obywatelskich. Innym elementem omawianego zagadnienia jest na przykład podręcznik *Основы потребительских знаний* pod redakcją Jeleny Kuzniecovej¹⁷, który sam narrator nazywa „dziwnym” [s. 221], a jego nietypowość dostrzega w dwuwarstwowej kompozycji semantycznej i nasyceniu w sensy ukryte. W tym momencie może nawet pojawić się pytanie: czy struktura tego podręcznika nie zainspirowała przypadkiem Paniuszkina, gdy ten zdecydował się na paraboliczną formę swojego reportażu [zob. s. 223]?

Dla zrozumienia istoty utworu Paniuszkina najważniejsze wydaje się jednak uchwycenie tych momentów, w których paralela zaczyna stopniowo się przekształcać w parabolę. Dzieje się to w tych przypadkach, gdy drugi człon owej paraleli wyrażony zostaje nie w formie bezpośredniej (jak we wskazanych tu sytuacjach), lecz na zasadzie aluzji.

Jeśli wcześniej prawa rządzące rynkiem konsumentkimi bezpośrednio odnoszone były do systemu politycznego, to analogia ta dotyczyła modelowego ustroju państwowego. Były to odniesienia do struktury politycznej jako takiej, a nie do sytuacji w jakimś konkretnym państwie. Jedynie wizja kolejki oraz fragment mówiący, że Rosjanie nie potrafią wybierać władzy [s. 106], odnosiły się bezpośrednio do Rosji.

Mianowicie, gdyby pójść w tym kierunku interpretacyjnym jeszcze dalej i jeszcze głębiej spróbować odczytać ezopowość stworzonego przez autora dzieła, w motywie sprzedawanych w Moskwie podróbek dzinsów [s. 84–85] dostrzec można inną podróbkę, a mianowicie atrapową rosyjską demokrację. Jeśli rewolucję konsumentką rozpoczęli niezwiązani z sobą ludzie z bardzo różnych pobudek, ludzie, których nie zawsze interesowały problemy związane z jakością towarów i usług [s. 28–29], tak i teraz różni „nieposłuszni”, którzy mają własne interesy, mogą się zjednoczyć w celu walki o demokratyzację państwa — sytuację taką pokazują dziś „marsze niezgodnych”. Dodatkowo rola inteligencji w ruchu konsumentkimi [s. 42] bardzo przypomina rolę, jaką grają przedstawiciele tej grupy społecznej w działalności opozycyjnej. Poza tym pierwsi działacze ruchu konsumentkimi, którzy wydali wojnę państwu na arenie praw konsumenta, byli bardzo

¹⁷ Chodzi o podręcznik И. Виноградова *et al.*, *Основы потребительских знаний: учебник, для старших классов общеобразовательных учреждений*, Москва 1997.

młodymi ludźmi [s. 70]. Dostrzegając zaangażowanie młodzieży w akcje polityczne we współczesnej Rosji, można zauważyć ukryty wyraz nadziei, że młode pokolenie, które ma inne aspiracje niż ich rodzice, może stać się czynnikiem zmian w rosyjskiej polityce.

Jednocześnie w książce Paniuszkiną odnaleźć można ukrytą zachętę do krytycznego spojrzenia na rzeczywistość społeczno-polityczną w Rosji. Gdy jest mowa o problemie rozszerzenia granic konsumpcji indywidualnej, w podtekście możemy odczytać apel, że interesować powinny nas problemy społeczne, nawet jeśli nie dotyczą nas samych. Ciekawa jest w tym kontekście zaproponowana przez środowisko Auzana definicja nabywcy — jako konsumenta także polityki [s. 45–46]. Paniuszkin, pisząc, że jakość usług irytuje ludzi najbardziej, daje nam do zrozumienia, że najbardziej irytuje dzisiaj Rosjan nie to, że nie ma demokratycznych mechanizmów zarządzania państwem, lecz połączona z korupcją zła obsługa ich codziennych spraw [s. 46–47].

Rekonstrukcja historyczna czy publicystyczna? Reportaż Paniuszkiną jako element walki o pamięć

W końcowej części artykułu należałoby rozstrzygnąć jeszcze jeden problem. Czy działanie autora to rzeczywiście rekonstrukcja historyczna, czy może jednak działalność publicystyczna, tyle że w artystycznie przetworzonej formie, w której pozorne odejście od publicystyki (i zwrot ku technikom właściwym *memory studies*) ma tylko wzmocnić persfazyjność tekstu, przenosząc ładunek oddziaływania z poziomu stylistyki na poziom kompozycji utworu?

Analizując proces przekształcenia paraleli w parabolę, można zauważyć, że paraboliczność reportażu Paniuszkiną nie tylko zwiększa jego rangę artystyczną (utwór zyskuje warstwę metaforyczną, określoną wieloznacznością), ale też, paradoksalnie, odsuwa omawianą książkę od literatury pięknej. Na czym to oddalenie się od sztuki słowa miałoby polegać? Otóż aluzje do obecnej sytuacji politycznej w Rosji mają charakter publicystyczny. Oczywiście można odczytywać ten utwór i tak, że Paniuszkiną przekazuje w sposób artystycznie przetworzony wyłącznie poglądy Auzana. Wydaje się jednak, że główny bohater książki pełni pod wieloma względami funkcję pewnego rodzaju maski, za którą skrywa się sam pisarz.

Publicystyczny charakter książki opiera się jednakże na swoście potraktowanej rekonstrukcji historycznej dotyczącej narodzin i rozwoju ruchu konsumenckiego. W tym aspekcie Paniuszkiną stara się dotrzeć do prawdy o wydarzeniach z końca lat osiemdziesiątych i z lat dziewięćdziesiątych, wybierając jeden aspekt z najnowszej historii Rosji (konsumeryzm). Badając dokumenty i świadectwa uczestników opisywanych zdarzeń, przeciwstawia je zapisanym w pamięci zbiorowej Rosjan obrazom „czarnych dziewięćdziesiątych”. W swojej rekonstrukcji stara się wydobyć z obszaru zapomnienia pozytywne wydarzenia z tamtego okresu, aby na ich podstawie zaprezentować nowy wariant rozwoju systemu

politycznego w Rosji, który byłby oparty na zasadach społeczeństwa obywatelskiego. I w tym znaczeniu książka Paniuszkiina wykracza poza informacyjno-esetyczny charakter reportażu literackiego, stając się jednym z elementów toczonej się w Rosji walki o kształt pamięci zbiorowej i polityki historycznej.

Bibliografia

- Chodubski A., *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004.
- Connerton P., *Jak społeczeństwa pamiętają*, przeł. i wstęp M. Napiórkowski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.
- Halbwachs M., *Spoleczne ramy pamięci*, przeł. i wstępem opatrzył M. Król, PWN, Warszawa 2008.
- Kula M., *Reportaż historyczny jako rodzaj współczesnej historiografii*, [w:] *Historia w kulturze współczesnej. Niekonwencjonalne podejścia do przeszłości*, red. P. Witek, M. Mazur, E. Sol-ska, Edytor, Tczew 2011.
- Panūškin V., *Vosstanie potrebitelej*, Corpus, Moskva 2011.
- Ricoeur P., *Pamięć, historia, zapomnienie*, przeł. J. Margański, Universitas, Kraków 2007.
- Vinogradova I. et al., *Osnovy potrebitel'skih znaniy: učebnik, dlâ starših klassov obšeobrazovatel'nyh učreždenij*, Otkrytoe obšestvo, Moskva 1997.

Social Memory and “Historical Reconstruction” in Valery Panyushkin’s Books

Summary

The article concerns the book entitled *Vosstanie potrebitelej* by the Russian journalist and writer Valery Panyushkin. The aim of the article is to analyze the historic reconstruction carried out by the writer, referring to the time of perestroika. The subject of the analysis is, firstly, Panyushkin’s writing strategies, which organize a narrative about the history of the Soviet Union and Russia in a certain way. Secondly, one can read about a parallel between consumerism and civic consciousness, which can be found while reading the whole book. After an analysis of Panyushkin’s book it can be concluded that the writer’s aim is to re-evaluate the negative notions about the socio-political situation during the perestroika period and just after the collapse of the USSR recorded in the collective memory of Russians. At the same time, the work may point out the journalistic position of an opposition journalist regarding one of the potentially possible directions for further development of the political system in Russia.

Keywords: Valery Panyushkin, non-fiction, reportage, historic reconstruction, the time of perestroika

Коллективная память и „историческая реконструкция” в книжных репортажах Валерия Панюшкина

Резюме

Статья посвящена книге *Восстание потребителей* российского журналиста и писателя Валерия Панюшкина. Цель статьи — анализ проведенной писателем исторической реконструкции времён перестройки. Предметом исследования является изучение писательской стратегии Панюшкина, которая особым образом влияет на его отношение к истории СССР и России, а также проходящей через всю книгу параллели между консюмеризмом и гражданским сознанием. Целью писателя является попытка переоценки негативного восприятия общественно-политической ситуации перестроечного времени и периода после раскола СССР, записанного в памяти россиян. Одновременно в произведении нельзя не обратить внимание на отношение оппозиционного журналиста к одному из потенциально возможных направлений дальнейшего развития политической системы России.

Ключевые слова: Валерий Панюшкин, нон-фикшн, художественный репортаж, историческая реконструкция, перестройка